

Дьайымал ытыллар бөлөбө: орто бөлөх.

Темата: «Тыал хайдах үрэрий».

Сүрүн уобалас: Познание (Тулалыыр эйгэни кытта билиһиннэри).

Уобаластар алтыһылары: Коммуникация, сэрэхтээх буолуу.

Дьайымал көрүнгэ: Биллэрэр – көрдөрөр, чинчийэр.

Методиката: Биирдиилээн, бөлөбүнэн үлэлээһин ньымата.

Үөрэтэр программа: «Тосхол», Дьокуускай, 2009 с.

Сыаллара:

1. Үөрэтэр сыала:

Познание: Опыт көмөтүнэн, тыал хайдах үөскүүрүн чинчийэн, оҕолорго билиһиннэри.

Коммуникация: Бэриллибит ыйытыыга толору эппиэттииргэ үөрэтии, тыл саппааһын байытыы.

Сэрэхтээх буолуу: Күүстээх тыалтан сэрэхтээх буолууга үөрэтии.

2. Сайыннарар сыала:

Познание: Оҕо билэ – көрө сатыыр интэриэһин, айылҕаны кэтээн көрөр дьобуруун сайыннарыы.

Коммуникация: Оҕо кэпсэтэр, кэпсиир, соруудабы өйдөөн истэр, тылы чуолкайдык сангарар, толкуйдуур сатабылларын салгыы сайыннарыы.

3. Иитэр сыала:

Познание: Тулалыыр айылҕаба, эйгэбэ ытыктабылы, тапталы иити.

Тэрээһин үлэтэ: Айылҕа көстүүлэрин туһунан кэпсэтии, кэтээн көрүү, айылҕа тыаһын – ууһун (звуки природы) истии, кумаабыттан веер оноруу.

Дьайымал тутула: 3 түһүмэхтэн турар, барыта 20 мүн.

1. Кириитэ – 1 мүн.

Таабырын таайтарыы – 1 мүн.

II. Сүрүн түһүмэх: - 18 мүн.

1 чааһа: Тыал тыаһын истии – 2 мүн.

2 чааһа: Диалог – 1 мүн.

3 чааһа: ИКТ – нан тыал көрүннэрин көрүү – 4 мүн.

4 чааһа: Эти – сиини чэбдигирдии – 2 мүн.

5 чааһа: Опыт оноруу, чинчийии – 9 мүн.

III. Түмүктүүр түһүмэх: - 1 мүн.

Туттуллар тэриллэр: ИКТ, муз. центр, «Звуки природы» сд – диск, «Тыал көрүннэр» слайд, опыт оноруутугар веер, уулаах иһит, оонньуур тыы, ку-маабыттан оноһуллубут кулахаччы (вертушка), мас уктаах синньигэс лиэнтэлэр (салапаантан оноһуллара ордук).

Үөрэтэр, хатылыыр тыллар: Кулахаччы, веер, сиккиэр тыал, буурба.

Туһаныллыбыт литература: «Тосхол», Дьокуускай, 2009 с., «Биһик» уһуйаанна, дьйэ – кэргэннэ аналлаах сурунаал, № 3, 2013 с., «Чөмчүүк саас» сурунаал, № 4, 2008.

Дьайымал хаамыта:

I. Кириии түһүмэбэ – 1 мүн.

Сыала: Таабырын көмөтүнэн оҕо толкуйдуур дьобурун сайыннарыы.

1 чааһа - 2 мүн.

И: Үтүө күнүнэн! Бары көнөтүк, холкутук олоробут уонна сана күннэ бэйэ – бэйэбитигэр үтүөнү эрэ баһаран мичээрдэһиэбин эрэ. Маладьыастар, билигин мин эһиэхэ таабырын таайтарыам, өйдөөн иһиттибит эрэ:

- Мастары хамсатар,

- Былыты үүрэр,

- Быылы, суолу ытыйар,

- Күөлгэ, үрэххэ, өрүскэ,

- Долгуну үөскэтэр баар үһү.

О: Тыал... (таайбатахтарына көмөлөһөбүн)

И: Саамай сөп, тыал. Оҕолор, тыал хайдах үрэрин билиэххитин баҕарабыт дуо?

О: ...

Сабаҕалааһын: Бу түһүмэххэ оҕо толкуйдуур дьобура, таабырыны таайсар үөрүйэхтэрэ салгыы сайдыаҕа.

II. Сүрүн түһүмэх: - 18 мүн.

1 чааһа: Тыал тыаһын истии – 2 мүн.

Сыала: Оҕо сатаан истэр сатабылын, болҕомтотун сайыннарыы.

И: Сөп оччотугар, бастатан туран билигин тыал тыаһын истэбит (бастаан чуумпу, сиккиэр тыал тыаһын иһитиннэри).

И: Оҕолор, тыалбыт тыаһын үтүктүөбүн эрэ, с – с – с...

О: С – с – с...

И: Маладьыастар, бу чуумпу, сиккиэр тыал тыаһа буолар дии. Салгыы истэбит (күүстээх тыал, буурҕа тыаһын иһитиннэри).

Онтон бу хайдах тыал тыаһай? (оҕолору бэйэлэрин толкуйдатабын, кыайан эппиэттээбэт түгэннэригэр көмөлөһөбүн).

О: Күүстээх тыал...

И: Маладьыастар, күүстээх тыал тыаһа. Ол эбэтэр, күүстээх тыалбыт буурҕа диэн ааттанар этэ дии. Чэйин эрэ, күүстээх тыалбыт тыаһын үтүктүөбүн эрэ. Ш – ш – ш...

О: Ш – ш - ш...

Сабаҕалааһын: Бу түһүмэххэ оҕо болҕомтото, истэр сатабыла сайдыаҕа.

2 чааһа: Диалог – 1 мүн.

Сыала: 1. Оҕо диалогка киирэн кэпсэтэр, кэпсиир сатабылын, бэйэ икки ардыгар өйдөһөр, быһаарсар, көмөлөһөр үөрүйэхтэрин сайыннарыы.

2. Истэр, сангарар, толкуйдуур, тэннээн көрөр дьобурун кэнэтии.
3. Билбэт тылларын суолталарын өйдөтүү.

И: Сөп, маладыастар. Оџолор, чуумпу тыал тыаһын уонна күүстээх тыал тыаһын иһиттибит дии. Өссө төгүл хатылыабын эрэ, Айыллаана, чуумпу тыалы туох диэн аттыыр этибитий? (сатаан эппиэттээбэт түгэнигэр атын оџоттон ыйытабын)

А: Сиккиэр тыал...

И: Сөп, онтон Эрчим, күүстээх тыалбытын туох диэн ааттыыр этибитий?

Э: Буурџа.

И: Маладыас. Сиккиэр тыал тыаһын өссө төгүл үтүктүөххэин эрэ.

О: С – с – с...

И: Аны буурџа тыаһын үтүгүннүбүт эрэ.

О: Ш – ш – ш...

И: Наһаа үчүгэй, киһи кэпсиирин барытын өйдөөн истэр, наһаа болџомтолоох эбиккит.

***Сабаџалааһын:** Хас биирдии оџо толкуйдуур, тэннээн көрөр дьобура, сатаан истэр сатабыла, болџомтото сайдыаџа, симик оџо сангата улаатыа - џа, кыбыстыбакка сангарар буолуоџа.*

3 чааһа: ИКТ – нан тыал көрүгнэрин көрүү – 4 мүн.

Сыала: 1. Оџо тэннээн көрөр дьобурун сайыннарыы.

2. Күүстээх тыалтан сэрэхтээх буоларга иитии.

И: Оџолор, сиккиэр тыал уонна күүстээх тыал туох уратылаахтарын билиэххитин баџараџыт дуо?

О: ...

И: Бары экраны көрдүбүт (Тыал көрүгнэринэн слайд көстөр). Бу сиккиэр тыал. Сиккиэр тыал түстэџинэ тула өтгүбүт хайдах буолар эбитий?

- Сып – сылаас күнгэ сиккиэр тыал түстэџинэ киһи сөрүүкүүр эбит;
- Тииттэр лабаалара, сибэккилэр, от –мас кыратык хамсыыллар эбит;

- Суол буорун быыла кыратык ытыллар эбит.
- Күөллэр кыратык долгуннураллар эбит.
- Былыттар бытааннык усталлар эбит.

Билигин күүстээх тыалы көрөбүт. Күүстээх тыал түстэбинэ тула өттүбүт хайдах буолла?

- Дьиэлэр, араас тутуулар кырыысаларын, олбуордарын суулларыан сөп эбит.
- Тииттэри, оту – маһы суулларыан сөп эбит.
- Суол буорун күүскэ ытыйан быыла элбэх, хойуу буолар эбит.
- Күөллэр күүстээхтик долгуннураллар эбит.
- Былыттар түргэнник усталлар эбит.

Оҕолор, күүстээх тыал түстэбинэ таһырдыа оонньоу тахсабыт дуо?

О: Суох...

И: Суох, күүстээх тыал дьиэ кырыысатын көтүтэр, тииттэри суулларар буоллабына кыра оҕолору көтүтэн илдьэ барыан сөп дии? Онтон сиккиэр тыаллаах күн таһырдыа оонньоохха сөп дуо?

О: Сөп...

И: Тоҕо? (Оҕолору бэйэлэрин толкуйдатабын). Чэ эрэ, Виолетта этиэбэ (биирдиилээн үлэ барар).

В: ... (сатаан эппиэттээбэт түгэнигэр атын оҕоттон ыйытабын, бэйэм ситэрэн өйдөтөн биэрэбин).

Сабаҕалааһын: Бу дьарыкка оҕо тэнгээн көрөр дьобура сайдыаба, күүс - тээх тыалтан сэрэхтээх буоларга үөрэниэбэ.

4 чааһа: Эти – сиини чэбдигирдэр хамсанылар – 2 мүн.

Сыала: 1. Хамсанылаах оонньоу нөнүө оҕо этин – сиинин уһугуннары, чэбдигирдии.

2. Сатаан истэр сатабылларын, толкуйдуур дьобурдарын салгы

сайыннары.

3. Бэйэ – бэйэбэ мэхэйдэспэккэ оонньууларын ситиһии.

1. Оболоор төгүрүччү тураллар.
2. Сиккиэр тыал тыаһа – чэпчэкистик үктэнэн хаамаллар – 1 эргиир.
3. Күүстээх тыал тыаһа – күүстээхтик үктэнэн хаамаллар – 1 эргиир.
4. Таһырдыа уу – чуумпу, тыал тохтообут – миэстэлэригэр тураллар.
5. Сиккиэр тыал тыаһа – атаhtarын төбөтүгэр сүүрэллэр – 1 эргиир.
6. Күүстээх тыал тыаһа – күүстээхтик үктэнэн сүүрэллэр – 1 эргиир.
7. Таһырдыа уу – чуумпу, тыал тохтообут – миэстэлэригэр тураллар.

***Сабажалааһын:** Бу оонньууга обо сатаан истэр сатабыла, толкуйдуур дьобура сайдыба, этэ – сиһинэ уһуктан, чэбдигирэн салгыы дьарыктанар бабата уһуктуо.*

5 чааһа: Опыт оноруу, чинчийии – 9 мүн.

Сыала: 1. Опыт көмөтүнэн, тыал хайдах үөскүүрүн чинчийэн, оболоорго билиһиннэри.

2. Билэ – көрө сатыыр интэриэстэрин, айылҕаны кэтээн көрөр дьобурдарын сайыннары.

3. Тулалыыр айылҕаба ытыктабылы, тапталы иитии.

И: Оболоор, билигин тыал хайдах үөскүүрүн чинчийэн көрүөхпүт. Көрдүбүт эрэ, бу туох этэй? (вееры көрдөрөбүн).

О: Веер.

И: Сөп, веерынан биһиги тугу гынабытый? Кини туохха аналлаах этэй?

О: Сапсынабыт, сөрүүкүүбүт...

И: Сөп, маладыастар. Билигин веербытын ыллыбыт уонна сапсынааххайын эрэ (оболоор сапсыммыттарын кэннэ), веербытынан сапсынаахпытына сирэйбитигэр туох кэлэрий?

О: Тыал, салгын ...

И: Сөп, ол эбэтэр оҕолор биһиги веерынан салгыны хамсатан тыалы үөскэттибит, веербытын үөһэ тутан сапсыйаххайын эрэ (сапсыйаллар), оҕолор бу биһиги салгыны хамсаттыбыт, билигин сирэйбитигэр туһаайан сапсыннахпытына туох кэлэрий?

О: Салгын, тыал ...

И: Маладьыастар, салгыны хамсатан тыалы үөскэттибит. Салгыны маны көрөбүт, бу туох буолуой? (кулахаччыны (вертушка) көрдөрөбүн).

О: ...

И: Бу кулахаччы буолар. Кинини тоҕо кулахаччы диэн ааттаабыттарын билиэххитин баҕарабыт?

О: Баҕарабыт...

И: Чэ, оччоҕуна көрүн эрэ (кулахаччыны үрэбин). Оҕолор, үрбүппэр кулахаччы хайаата?

О: Хамсаата, эргийдэ...

И: Сөп, ол эбэтэр кини эргийэрин иһин кулахаччы диэн ааттыыллар эбит. Оҕолор, кулахаччыны хайаабыппар эргийдэ?

О: Үрбүккэр...

И: Сөп, үрбүппэр эргийдэ. Билигин бары ытыспытын уоспутугар чугас тутан баран үрүөххэйин эрэ (үрэллэр), аяхпыт иһиттэн туох табыста?

О: Салгын...

И: Сөп, Сережа кулахаччыны үр эрэ (Сережаҕа үрдэрэбин), Сережа үрбүтүгэр иһиттэн туох табыста?

О: Салгын...

И: Сөп, Сережа иһиттэн салгыны таһааран үрбүтүгэр кулахаччыбыт эргийдэ дии, ол эбэтэр Сережа салгыны хамсатан тугу үөскэттэ?

О: Тыалы... (сатаан эппиэттээбэт түгэннэригэр көмөлөһөбүн).

И: Бары бу диэки көрдүбүт эрэ, бу күөлгэ тыы турар (уулаах иһиккэ оонһуур тыыны угабын), тыы көмөтүнэн биһиги тугу гынар этибитий?

О: Устабыт, балыктыбыт...

И: Өссө күөлү туоруурга туттабыт дии, Айыына кэлэн ууну үр эрэ (Айыына үрэн ууну, тыыны хамсатар), оҕолор, Айыына үрбүтүгэр уубут хайаата?

О: Хамсаата...

И: Сөп, Айбына ууну үрэн, хамсатан долгун үөскэттэ онтон, уубут долгунуттан тыбыт устан барда дуо?

О: Устан барда...

И: Ол эбэтэр оҕолор биһиги эмиэ салгынынан тугу үөскэттибит?

О: Тыалы...

И: Онтон тыал түстэбинэ күөл долгуннулар, тыбыт устар эбит дии?

Маладьыастар, билигин эһиги бары тыалчааннар эбикит сөп. Көрүн эрэ, бу палочкалаах лиэнтэлэр хамсыллар дуу, суох дуу? (хамсаппакка тутан турабын).

О: Суох...

И: Төгүрүччү туран бары сүүрэбит уонна лиэнтэлэрбитин көрөбүт (төгүрүччү туран сүүрэллэр). Оҕолор, лиэнтэлэрбит хайаатылар?

О: Хамсаатылар...

И: Тоҕо? (оҕолору бэйэлэрин толкуйдабын).

О: Биһиги сүүрбүппүттэн, салгынтан, тыалтан...(сатаан эппиэттээбэтэхтэринэ көмөлөһөбүн).

И: Маладьыастар, биһиги сүүрбүппүтүгэр салгын хамсаан тугу үөскэттэ?

О: Тыалы...

И: Ол иһин тыал лиэнтэлэрбитин хамсаатта дии?

Сабаҕалааһын: Бу чинчийиштэн оҕолор тыал хайдах үөскүүрүн билиэхтэрэ, айылҕаны кэтээн көрөр дьобурдара, билэ – көрө сатыыр интэриэстэрэ сайдыаҕа.

III. Түмүктүүр түһүмэх: - 1 мүн.

И: Оҕолор, бүгүнгү дьарыкпытыттан эһиги тугу биллигит – көрдүгүт?

О: Тыал туһунан...

И: Сөп, тыал хайдах үөскүүрүн биллибит дии? Өссө биирдэ хатылыабын эрэ, Айыллаана, тыал туохтан үөскүүр эбитий? (сатаан эппэт түгэнигэр атын оҕоттон ыйытабын, көмөлөһөбүн).

А: Үрдэхпитинэ, салгынтан...

И: Сөп, салгыны хамсатгахпытына тыал үөскүүр эбит дии? Бары дьиэбитигэр төрөппүттэргитин кытта тыал үөскүүрүн үөрэтэн, чинчийэн көрөөрүн сөп дуо? Аныгыскы дьарыкка дьиэбитигэр күүстээх тыал уонна чуумпу тыал көстүүлэрин уруһуйдаан аҕалабыт. Көрсүөххэ диэри.

О: Көрсүөххэ диэри.

Дьайымалы ырытыы:

100% - «Тосхол» национальнай базовай программа. Дь, 2009.

Уобаластар алтыһылары	Тема	Дьайымалга ытыллар үлэ көрүннэрэ.	Сабаҕалааһын
----------------------------------	-------------	--	---------------------

1. Познание.	«Тыал хайдах үрэрий?»	1. Опыг, чинчийи.	Чинчийи көмөгүнэн оҕолор тыал хайдах үөскүүрүн билиэхтэрэ, айылҕаны кэтээн көрөр дьобурдара, билэ – көрө сатыыр интэриэстэрэ сайдыаҕа.
2. Коммуникация.		2. ИКТ – нан тыал көрүннэрин тэннээн көрүү. 3. Тыал тыаһын истии.	Оҕолор тэннээн көрөр дьобурдара сайдыаҕа. Сатаан истэр сатабыллара, болҕомтолоро сайдыаҕа.
3. Сэрэхтээх буолуу.		Дьайымалга ытыллыбыт бары үлэ көрүннэригэр. ИКТ – нан тыал көрүннэрин тэннээн көрүү.	Симик оҕо саната улаатыаҕа, кыбыстыбакка санарар буолуоҕа, ситимнээх саната сайдыаҕа. Оҕолор күүстээх тыалтан сэрэхтээх буоларга үөрэниэхтэрэ.

Бу дьайымал орто бөлөххө билиилэрин кэнэтэр сыаллаах суруллунна. Биһиги орто бөлөхпүт, саастарынан үс бөлөххө, (үстээхтэр, түөртээхтэр, биэстээхтэр) арахсара дьайымалы ытарга ыарахаттары үөскэтиэн сөп. Онон, биэс саастаах оҕолорго ытыллар сөптөөх буолуо. Хас биірдии көрүн тус сыаллаах - сороктаах. Туттуллар тэриллэр дьайымал тематыгар сөп түбэр гына талыллынылар. Сорудахтар оҕо сааһыгар сөп түбэ-һэллэр, тийимтиэлэр, интириэһинэйдэр. Уопут, чинчийи оҕолор интириэстэрин тар-дыаҕа, сэнээриилэрин, сонурҕааһыннарын ылыаҕа. Бу дьайымалы тулалыыр эйгэни кытта билсиги дьайымалларыгар, айылҕа көстүүлэрэ темалары барбыт кэннэ ытар тоҕоостоох буолуоҕа. Бириэмэни аттарыыга, эти – сиини чэбдигирдэр эрчиллиилэр сыл устун онорор эрчиллиилэрэ буолан элбэх бириэмэни ылыахтара суоҕа. Таабырын таай-сыытыгар, ИКТ – нан үлэҕэ сөптөөхтүк, бириэмэтигэр оҕолорго көмөлөһөн, өйдөтөн биэрдэххэ анаммыт бириэмэлэригэр сөп түбэһиэхтэрэ дии саныбын.

